

Monogràfic
«El rol de l'ensenyament gramatical en l'aprenentatge de llengües:
pràctiques reflexives, tasques comunicatives i material d'intervenció»
coordinat per Xavier Fontich, María-José García Folgado
i Carmen Rodríguez Gonzalo

INTRODUCCIÓ

In memoriam: Marta Gallart Rosas (1966-2022)

El rol del coneixement gramatical en l'aprenentatge de llengües és objecte de debat, ja sigui en el context de L1 o de L2 i ja sigui a l'educació obligatòria, postobligatòria o de tercer cicle. Una qüestió central ha estat la de la transferència del coneixement lingüístic, tal com exposen treballs panoràmics de referència com Richards & Rodgers (1986) i Cuenca (1992). Es tracta d'un punt àmpliament explorat per treballs diversos al llarg de les darreres dècades i des de diverses perspectives (vegeu, per exemple, per a la L1: Camps & Ribas 2017; Casas & Comajoan 2017; Boivin *et al.* 2018; per a la L2: Sánchez-Pérez 2009 i Larsen-Freeman & Anderson 2011). El que tenen en comú aquests treballs és la consciència segons la qual els objectius de lingüista i docent són diferents i consideren que el debat s'ha de situar necessàriament no pas en la transferència directa als contextos d'ensenyament i aprenentatge dels sabers «savis» o generats en les disciplines de referència, sinó en la transposició d'aquests sabers tenint en compte la interacció entre objecte d'ensenyament i processos d'ensenyar i aprendre (Fontich *et al.* 2020).

En el present monogràfic presentem cinc estudis sobre l'ensenyament gramatical que responen a aquest plantejament. Se centren en diferents nivells educatius (primària, secundària i universitat) i adopten perspectives diverses (lingüística, sociològica-política, pedagògica, psicolingüística i discursiva), així com metodologies de recerca també diverses (anàlisi textual, anàlisi discursiva, anàlisi de lingüística oracional). Tots cinc estudis són contribucions al debat sobre possibles camins per a la transposició didàctica i l'actuació a l'aula; tres d'ells se situen en el context de l'ensenyament de L1 i dos en el context d'ensenyament de L2 (vegeu més avall).

L'educació lingüística tant de L1 com de L2 es debat històricament al voltant d'unes qüestions bàsiques que podríem resumir com segueix (vegeu Camps & Fontich 2021; Dekeyser 2017): Què significa saber llengua? Significa saber usar-la? O significa *també* saber convertir-la en objecte de reflexió? Aquest darrer interrogant apuntaria al fet que la reflexió no seria concebuda com una activitat de segon ordre, una mena de tècnica d'aula desitjable, sinó com a element central, en relació amb dos aspectes: l'ús de la llengua i l'aprenentatge d'aquest ús.

En primer lloc, alguns autors consideren que la reflexió ocupa un lloc *sine qua non* en l'activitat lingüística. No només es manifestaria com una de les funcions de les llengües naturals (Jakobson 1960), sinó que seria a la base, de fet, del tret diferenciador entre llenguatge humà i llenguatge animal (Karmiloff-Smith 1992). Es tractaria d'una característica que impregnaria completament la comunicació humana en forma de metadiscursos (p. ex., «Això és el que va dir...», «En declaracions de...», «Pots repetir la pregunta?», etc.) i sense la qual la comunicació lingüística no seria possible (Taylor 2000).

I en segon lloc, pel que fa a l'aprenentatge d'aquest ús, la pròpia llengua esdevindria instrument d'aprenentatge de la llengua (Swain 2006; Storch 2017; Camps 2021a). Segons Vygotsky (1962) l'eina semiòtica més important per a l'aprenentatge (entenent aprenentatge com a autoregulació) seria el propi llenguatge, en forma d'interacció social. Miller (2011) subratlla que el quid de la qüestió del llenguatge com a eina d'autoregulació seria l'activitat social. Aquesta activitat s'origina en la interacció amb els altres, però «*culminates in an inner dialogue*» (p. 197, cursiva en l'original). En definitiva, «*the social other is not out there but is part of the social interaction with oneself*» (p. 197, cursiva en l'original). Des d'aquesta perspectiva, la instrucció gramatical hauria d'aspirar a integrar en la seva metodologia la reflexió lingüística sobre la base de la interacció (Storch 2017; Camps 2021a).

En relació amb aquest darrer aspecte, el discurs metalingüístic esdevindria font de saber gramatical, en ocasions un saber de caire espontani o intuïtiu i en ocasions, en aquells contextos d'instrucció formal, un saber progressivament més articulat a partir del que Vygotsky anomena conceptes científics (vegeu Camps & Fontich 2019). Camps (2021a) considera essencial, en aquest sentit, implicar els alumnes en una activitat metalingüística, que defineix com una activitat observable, verbal o procedimental, que pren el llenguatge com a objecte d'observació, reflexió i anàlisi, una possibilitat efectiva ja des dels primers anys de vida. Els nens i les nenes ja de ben petits són capaços de reflexionar sobre la llengua com ho són de reflexionar sobre qualsevol altre objecte i procés del món. Des d'una perspectiva sociocultural, de la mateixa manera que el

llenguatge s'adquireix participant en intercanvis comunicatius, la capacitat d'observar, manipular i reflexionar sobre el llenguatge també es desenvoluparia en la interacció amb els altres i en els processos reflexius. El context educatiu hi jugaria un paper important, ja que aprendre a llegir i escriure converteix el llenguatge en un objecte extern sobre el qual reflexionar constantment (Gombert 1992), mitjançant activitats de manipulació i discussió (vegeu, per exemple, Rodríguez Gonzalo & Zayas 2017).

Semblantment, en l'ensenyament d'una L2, Ellis (2010: 452) sosté que la característica que emergeix com a especialment remarcable és «metalinguistic activity involving such instructional strategies as providing learners with metalinguistic information [...], inviting them to discover grammatical rules for themselves, and encouraging reflection on and self-repair of their errors». L'autor considera que l'activitat metalingüística resulta de la interacció entre l'aprenentatge explícit i implícit, i diversos estudis sostenen que l'activitat metalingüística en tasques d'escriptura col·laborativa en entorns de L2 pot sorgir, també, de manera explícita i implícita. Gutiérrez (2008: 521) afirma que «learners need to be provided with the appropriate tools to reflect on language and its use».

Això fa pensar en la noció de «*languageing*», introduïda per Swain (2006) per als aprenents avançats de L2 i basant-se en una perspectiva vigotskiana. Implicaria utilitzar el llenguatge com a eina mediatora del pensament dels aprenents, desencadenant «a process which creates a visible or audible product about which one can language further» (p. 97) i per la qual els aprenents finalment aprenen «both through and about language» (p. 106). Storch (2017) aporta evidències empíriques dels beneficis del «*languageing*», amb tasques com ara verbalitzar els propis pensaments, escriure col·laborativament, explorar aspectes gramaticals concrets o establir tasques de discussió a l'aula.

L'ACTIVITAT METALINGÜÍSTICA: LA BAULA ENTRE ÚS DE LA LLENGUA I EL SISTEMA GRAMATICAL

En relació amb l'ensenyament de L1 i per respondre a aquests plantejaments, Camps (2021b) sosté que és crucial augmentar la consciència dels alumnes sobre una doble base articulada pel concepte d'activitat metalingüística: a) sobre la llengua com a sistema que es pot abordar per si mateix desconnectat temporalment de l'incessant flux comunicatiu; i b) sobre la llengua com a activitat comunicativa. La Figura 1 (adaptada de Fontich 2021) reproduïx aquesta idea:

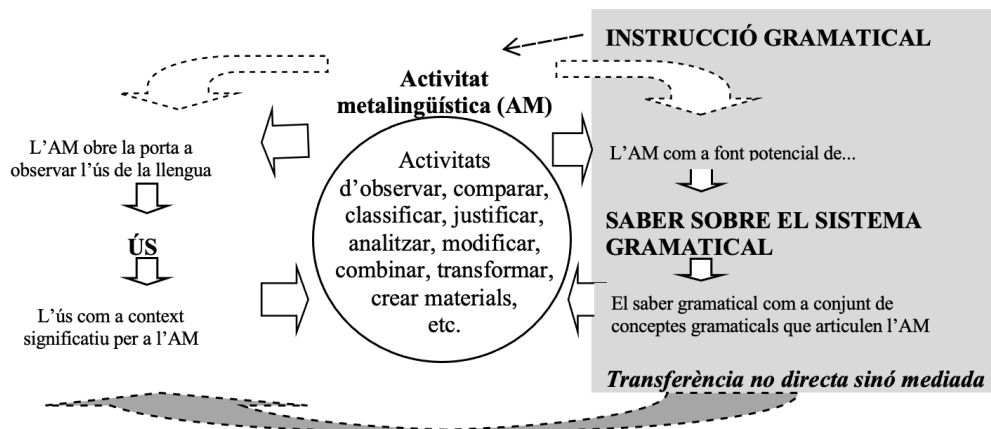

Figura 1. Activitat metalingüística, instrucció gramatical i reflexió sobre l'ús

Centrar-se en el sistema de manera significativa seria possible, fent-ho a més integrant l'atenció a les formes, els significats i els usos. En aquest sentit, d'acord amb una perspectiva funcional (vegeu, per exemple, Halliday & Matthiessen 2004), l'expressió «gramàtica descontextualitzada» seria en realitat una mena d'oxímoron, ja que qualsevol instància lingüística, fins i tot separada de contextos comunicatius reals, estaria carregada de significats potencials en connexió amb intencions comunicatives potencials (Fontich *et al.* 2020). La necessitat d'estudiar el sistema té les arrels en l'assumpció segons la qual les nocions gramaticals difícilment es podran articular a la ment dels alumnes si s'aborden aleatòriament i només en el moment d'aparèixer en l'ús de la llengua. Per poder accedir a les nocions gramaticals, els alumnes han de poder construir un sistema de relacions entre aquestes nocions. D'acord amb Vygotsky (1962: 92), «a concept can become subject to consciousness and deliberate control only when it is a part of a system».

Aquesta seria també la posició de diversos autors pel que fa a la L2. Com afirma DeKeyser (1998: 34), «despite the numerous investigations in the field of cognitive psychology, we do not have evidence that abstract concepts can be learned without being aware of them». Per a Ellis (2006: 103), l'ensenyament d'una L2 «should take the form of separate grammar lessons (a focus-on-forms approach) and should also be integrated into communicative activities (a focus-on-form approach)». Treballs com Nassaji (2017) i, des de posicions socioculturals, Lantolf & Poehner (2014) i Storch (2017) destaquen la rellevància d'adoptar una doble entrada en l'ensenyament de les llengües: una de centrada en la forma (que implicaria coneixements explícits

i conceptes conscients) i una altra de paral·lela centrada en el significat (que implicaria coneixement implícit, no conscient de les expressions habituals de la llengua) i mantenint que, en el marc d'un enfocament comunicatiu, promoure l'aprenentatge conscient de la gramàtica és necessari.

ELS TEXTOS DEL PRESENT MONOGRÀFIC

Les idees precedents constitueixen el marc general on podem situar el present monogràfic. El text de Gutiérrez Rodríguez & Pérez Ocón («El sujeto de las formas no personales: problemas de caracterización y orientaciones para su enseñanza») analitza amb detall les formes no-personals que encapçalen algunes oracions en castellà i explora possibles implicacions didàctiques en context d'ensenyament de L1. L'estudi és un bon exemple de la importància de la lingüística oracional a l'hora d'esbossar conceptualment alguns fenòmens bàsics i aportar llum a les possibles maneres d'intervenir a l'aula.

Gourdet, a «La grammaire à l'école élémentaire française: un enseignement sous tension...», exposa un recorregut històric de l'ensenyament de la gramàtica del francès L1 a França i les diverses controvèrsies que se n'han derivat als plans didàctic, lingüístic o polític. L'autor mostra amb perícia que els documents pedagògics i les disposicions oficials no són neutres sinó culturalment situats, i defensa que prendre consciència de les contradiccions naturals que es deriva d'aquest fet és condició de possibilitat per a un debat ric i aprofundit.

Batalha («Discovery-learning in grammar education: a study on anaphoric pronouns») se centra en l'ensenyament de la gramàtica del portuguès L1 a l'escola primària, centrant-se en l'aprenentatge per descobriment i posant el focus específicament en com funcionen els pronoms anafòrics. L'estudi entronca amb la llarga tradició d'aportacions que situen l'activitat metalingüística de l'aprenent al centre de la intervenció i la recerca educatives.

Bach («Autobiographical texts written by learners of Catalan as an Additional Language: From formative needs to reflection in the teaching of narrative genres») explora l'aprenentatge d'aspectes gramaticals del català com a llengua addicional al nivell universitari en el marc del gènere discursiu autobiogràfic. Mostra la rellevància del concepte de «gènere» com a ancoratge discursiu per a les pràctiques de reflexió gramatical en context d'aprenentatge d'una L2.

Finalment, Pittaluga («La pragmatica dell'articolo determinativo plurale in italiano: un caso di studio») explora el fenomen de la determinació/indeterminació en

italià i les dificultats que hi tenen els alumnes russòfons. L'autora situa en la reflexió metalingüística la baula per vincular el coneixement teòric i la competència pràctica dels aprenents.

No podem cloure aquesta introducció sense fer referència a l'origen d'aquests textos: el 3r Congrés Internacional d'Ensenyament de la Gramàtica, celebrat a la Universitat Autònoma de Barcelona el gener de 2019, i que va acollir més de 250 participants de 30 països. S'hi van explorar una àmplia gamma de temes, com ara la interacció entre gramàtica i escriptura, el paper de les teories lingüístiques, la història de l'ensenyament gramatical, el material pedagògic, la formació del professorat, els obstacles que els infants i professors han de superar a l'hora d'enfrontar-se a l'aprenentatge gramatical, etc.

Es tracta d'aspectes d'especial atenció en el debat internacional i alguns dels quals han quedat recollits en diversos números especials: les relacions interoracionals i la transposició didàctica (Ferrari *et al.* 2019), la mediació com a concepte clau en els processos d'aprenentatge (Fontich *et al.* 2020), el diàleg entre ensenyament gramatical, currículum, propostes didàctiques i pràctiques d'aula (Fontich & Rodríguez Gonzalo 2020) i les pràctiques reflexives com a font d'aprenentatge gramatical (García Folgado *et al.* 2022). Dos dels monogràfics (Reig *et al.* 2020 i Marcotte *et al.* 2020), a més, recullen estudis empírics d'investigadors júnior.

Esperem que la publicació d'aquest nou monogràfic desperti l'interès del lector, tot celebrant que la gramàtica i el seu ensenyament constitueixi una vegada més espai de trobada i debat d'investigadors d'arreu del món, i prefiguri l'interès del 4t Congrés Internacional d'Ensenyament de la Gramàtica, que se celebrarà a la Universitat de València el gener de 2023 amb el focus posat en l'enorme potencial didàctic, encara poc explorat, de la relació entre llengües (Guasch 2021; Palou & Fons 2021; Rodríguez Gonzalo 2021).

XAVIER FONTICH
Universitat Autònoma de Barcelona
xavier.fontich@uab.cat
ORCID: 0000-0003-1095-1363

MARÍA-JOSÉ GARCÍA FOLGADO
Universitat de València
maria.jose.garcia-folgado@uv.es
ORCID: 0000-0002-5124-7471

CARMEN RODRÍGUEZ GONZALO
Universitat de València
carmen.rdez-gonzalo@uv.es
ORCID: 0000-0002-8013-7503

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BOIVIN, M.-C., X. FONTICH, R. FUNKE, M.-J. GARCÍA-FOLGADO & D. MYHILL (2018) «Working on grammar at school in LI education: Empirical research across linguistic regions», *LI-Educational Studies in Language and Literature*, 18(3), p. 1-6. [<https://doi.org/10.17239/LIESLL-2018.18.04.01>.]
- CAMPS, A. (2021a) «La enseñanza de la gramática», dins A. Camps & X. Fontich (eds.), *La actividad metalingüística como espacio de encuentro de la escritura y la gramática*, San Juan, Universidad Nacional de San Juan, p. 229-247. [En línia: <https://maestrialinguistic3.wixsite.com/oficial/about-6>.]
- (2021b) «Aprender gramática», dins A. Camps & X. Fontich (eds.), *La actividad metalingüística como espacio de encuentro de la escritura y la gramática*, San Juan, Universidad Nacional de San Juan, p. 171-184. [En línia: <https://maestrialinguistic3.wixsite.com/oficial/about-6>.]
- CAMPS, A. & T. RIBAS, eds. (2017) *El verbo y su enseñanza: hacia un modelo de enseñanza de la gramática basado en la actividad reflexiva*, Barcelona, Octaedro.
- CAMPS, A. & X. FONTICH (2019) «Teachers' concepts on the teaching of grammar in relation to teaching of writing in Spain: A case study», *LI-Educational Studies in Language and Literature*, 19, p. 1-36. [<https://doi.org/10.17239/LIESLL-2019.19.02.02>.]
- CASAS, M. & L. COMAJUAN (2017) Introducció al monogràfic «Noves perspectives per a l'ensenyament-aprenentatge de la gramàtica: cap a una gramàtica pedagògica», *Caplletra*, 63, p. 105-110. [<https://doi.org/10.7203/caplletra.63.10395>.]
- CUENCA, M. J. (1992) *Teories gramaticals i ensenyament de llengües*, València, Tàndem.
- DEKEYSER, R. M. (1998) «Beyond focus on form: Cognitive perspectives on learning and practicing second language grammar», dins C. Doughty & J. Williams (eds.), *Focus on form in classroom second language acquisition*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 42-63.
- (2010) «Explicit form-focused instruction and second language acquisition», dins B. Spolsky & F. M. Hult (eds.), *The handbook of educational linguistics*, Nova York, Wiley-Blackwell.

-
- DEKEYSER, R. M. (2017) «Knowledge and Skill in ISLA», dins S. Loewen & M. Sato (eds.), *The Routledge Handbook of Instructed Second Language Acquisition*, Londres / Nova York, Routledge, p. 15-32.
- ELLIS, R. (2006) «Current issues in the teaching of grammar: An SLA perspective», *TESOL Quarterly*, 40(1), p. 84-107. [<https://doi.org/10.2307/40264512>.]
- FERRARI, L. D., M. GIAMMATTEO & T. RIBAS SEIX (2019) «La transposición didáctica de la gramática: las relaciones interoracionales y su proyección en la enseñanza», *Lenguaje y Textos*, 50, p. 1-5. [<https://doi.org/10.4995/lyt.2019.12325>.]
- FONTICH, X. (2021) «Consideraciones sobre la enseñanza y el aprendizaje de la gramática de la primera lengua en la escuela», *RILCE*, 37(2), p. 567-589. [<https://doi.org/10.15581/008.37.2.567-89>.]
- FONTICH, X. & C. RODRÍGUEZ GONZALO (2020) «Perspectivas sobre la enseñanza de la gramática: currículum, propuestas didácticas y prácticas de aula», *Didacticae*, 8, p. 3-6. [<https://doi.org/10.1344/did.2020.8.3-6>.]
- FONTICH, X., J. VAN RIJT & I. GAUVIN (2020) Intro to the Special Issue: «Research on LI grammar in schooling: Mediation at the heart of learning grammar», *LI-Educational Studies in Language and Literature*, 20, p. 1-13. [<https://doi.org/10.17239/LIESLL-2020.20.03.01>.]
- GARCÍA FOLGADO, M. J., X. FONTICH & C. RODRÍGUEZ GONZALO (2022) «¿Y si la gramática fuera útil? Aportaciones a la investigación sobre la enseñanza de la gramática y las prácticas reflexivas», *Tejuelo*, 35(2), p. 1-13. [En línea: <https://tejuelo.unex.es/article/view/4319>.]
- GOMBERT, J.-É. (1992) *Metalinguistic development*, Chicago, University of Chicago Press.
- GUASCH, O. (2021) «La reflexión interlingüística en la enseñanza y aprendizaje de las lenguas», dins A. Camps & X. Fontich (eds.), *La actividad metalingüística como espacio de encuentro de la escritura y la gramática* San Juan, Universidad Nacional de San Juan, p. 147-154. [<https://maestrialinguistic3.wixsite.com/oficial/about-6>.]
- GUTIÉRREZ, X. (2008) «What does metalinguistic activity in learners' interaction during a collaborative L2 writing task look like?», *The Modern Language Journal*, 92(4), p. 519-37. [<https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2008.00785.x>.]
- HALLIDAY, M. A. K. & C. MATTHIESSEN (2004) *An Introduction to Functional Grammar* (3rd edition), Londres, Hodder Education.
- JAKOBSON, R. (1960) «Closing statement: linguistics and poetics», dins T. A. Sebeok (ed.), *Style in Language*, Cambridge, MIT Press, p. 350-377.
- KARMILOFF-SMITH, A. (1992) *Beyond modularity: A developmental perspective on cognitive science*, Cambridge, MIT Press.

-
- LANTOLF, J. P. & M. E. POEHNER (2014) *Sociocultural theory and the pedagogical imperative in L2 education: Vygotskyan praxis and the research / practice divide*, Nova York, Routledge. [<https://doi.org/10.4324/9780203813850>.]
- LARSEN-FREEMAN, D. & M. ANDERSON (2011) *Techniques and Principles in Language Teaching*, Oxford, Oxford University Press.
- MARCOTTE, S., M. BEAUMANOIR-SECQ & A. REIG (2020) «Editors' note: Current research on grammar teaching: what is the use of teaching grammar?», *Bellaterra Journal of Teaching & Learning Language & Literature*, 13(3), e966, p. 1-34. [<https://doi.org/10.5565/rev/jtl3.966>.]
- MILLER, R. (2011) *Vygotsky in perspective*, Cambridge, Cambridge University Press. [<https://doi.org/10.1017/CBO9780511736582>.]
- NASSAJI, H. (2017) «Grammar Acquisition», dins S. Loewen & M. Sato (eds.), *The Routledge Handbook of Instructed Second Language Acquisition*, Londres / Nova York, Routledge, p. 205-223.
- PALOU, J. & M. FONS, eds. (2021) *La competencia plurilingüe en la escuela. Experiencias y reflexiones*, Barcelona, Octaedro.
- REIG, A., M. BEAUMANOIR-SECQ & S. MARCOTTE (2020) «Editors' note: Current research on grammar teaching. Plural perspectives», *Bellaterra Journal of Teaching & Learning Language & Literature*, 13(2), e907, p. 1-21. [<https://doi.org/10.5565/rev/jtl3.907>.]
- RICHARDS, J. C. & T. S. RODGERS (1986) *Approaches and methods in language teaching: A Description and Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press.
- RODRÍGUEZ GONZALO, C. (2021) «Una gramática escolar interlingüística: hacia una enseñanza reflexiva de las lenguas en contextos multilingües», *Huarte de San Juan: Filología y Didáctica de la Lengua*, 21, p. 33-55. [<https://doi.org/10.48035/rhsj-fd.21.2>.]
- RODRÍGUEZ GONZALO, C. & F. ZAYAS (2017) «La relación entre conocimientos gramaticales y el aprendizaje de prácticas discursivas. El adjetivo como ejemplo», *Caplletra*, 63, p. 245-277.
- SÁNCHEZ-PÉREZ, A. (2009) *La enseñanza de idiomas en los últimos cien años: Métodos y enfoques*, Madrid, SGEL.
- STORCH, N. (2017) «Sociocultural Theory in the L2 Classroom», dins S. Loewen & M. Sato (eds.), *The Routledge Handbook of Instructed Second Language Acquisition*, Londres / Nova York, Routledge, p. 69-83.
- SWAIN, M. (2006) «Languaging, agency and collaboration in advanced second language proficiency», dins H. Byrnes (ed.), *Advanced language learning: the contribution of Halliday and Vygotsky*, Londres / Nova York, Continuum, p. 95-108.

TAYLOR, T. J. (2000) «Language constructing language: The implications of reflexivity for linguistic theory», *Language Sciences*, 22(4), p. 83-99.
VYGOTSKY, L. S. (1962) *Thought and language*, Cambridge, MIT Press.